

Deel 1 Concepten en oriëntaties

In dit deel zullen op een beschouwende wijze conceptuele begrippen en opvattingen inzake praktijkgericht onderzoek (voortaan kortweg PO) aan de orde komen. Dit deel is een plaatsbepaling van praktijkgericht onderzoek.

In hoofdstuk 1 wordt het begrip praktijkgericht onderzoek omschreven en uitgewerkt.

Na een eerste omschrijving van onderzoek en praktijkgericht onderzoek, worden aan de hand van de verschillende agogische fasen vijf verschillende types PO gepresenteerd.

Daarna wordt praktijkgericht onderzoek verder uitgewerkt via de thema's 'kennisproducten', 'contractpartijen' en 'kwaliteitscriteria'. Praktijkgericht onderzoek krijgt op verschillende manieren gestalte. Verschillende onderzoeksbenaderingen of onderzoeksparadigma's liggen hieraan ten grondslag.

Deze onderzoeksbenaderingen worden in verschillende stappen in hoofdstuk 2 gepresenteerd.

Eerst worden de achtergronden, vooronderstellingen en uitgangspunten van drie onderzoeksbenaderingen beschreven. Daarna wordt het grote verschil tussen de onderzoeksbenaderingen geïllustreerd aan de hand van één casuïstiek.

Dit wordt gevolgd door een overzicht van de onderlinge verschillen tussen de onderzoeksbenaderingen.

In hoofdstuk 3 wordt langs een aantal lijnen ingegaan op de betekenis van de onderzoeksbenaderingen (uit hoofdstuk 2) voor praktijkgericht onderzoek.

HOOFDSTUK 1

Wat is praktijkgericht onderzoek?

Praktijkgericht onderzoek bestaat sinds de jaren zestig van de vorige eeuw, maar heeft zich vooral vanaf de jaren zeventig en tachtig uitgebreid en vertakt naar gezondheidszorg en welzijn. PO heeft zich ontwikkeld als een veelgebruikte en veelgevraagde vorm van kennisintensieve ondersteuning voor werkers in de helpende en zorgende beroepen.

In dit hoofdstuk geven we aan wat PO is. Er wordt een kader geschetst en een plaatsbepaling van PO. Dat gebeurt via verschillende invalshoeken.

We beginnen met omschrijving van wat onderzoek is. Aansluitend volgt een eerste omschrijving van praktijkgericht onderzoek. Vervolgens gaan we in op handelingsproblemen waarbij PO een bijdrage aan analyse en aanpak kan leveren. Op basis van vier handelingsproblemen worden vijf verschillende types PO gepresenteerd. Daarna staan we stil bij een aantal wezenlijke elementen van PO. Aan de orde komen kennisproducten van PO, contractpartijen bij PO en kwaliteitscriteria bij PO.

1.1 Een eerste omschrijving

Het begrip onderzoek wordt in het dagelijks leven gebruikt in veel betekenissen. Zo onderzoekt een arts de keel van een patiënt. Dit onderzoek van de arts geeft informatie aan de arts, waarmee het mogelijk is om iets te doen aan de klachten van deze patiënt. Een onderzoeker onderzoekt een moordzaak; hij probeert de dader op het spoor te komen. En als je je sleutels kwijt bent, ga je op zoek naar de sleutels.

In deze situaties gebeurt het zoeken omdat je iets wilt weten (de arts, de onderzoeker) of iets wilt hebben (de sleutels, de moordenaar).

Dit boek handelt over het doen van onderzoek. Het doen van onderzoek heeft verwantschap met het woord 'onderzoek' zoals dat in het dagelijks leven wordt gebruikt. Met het onderzoek van een arts, politie, of het zoeken naar je sleutels als je ze kwijt bent. Het heeft ook verwantschap met sociaal onderzoek dat je als geënquêteerde burger kent. Bijna iedereen is wel eens via een telefonische of schriftelijke vragenlijst ondervraagd over een krant die je leest, het openbaar vervoer of wat je van het huidige kabinet vindt. In zo'n ondervraging wil men van alles van je weten. Hoe je bijvoorbeeld een bepaalde krant vindt, welke rubriek je het vaakst leest, of je de hele krant leest of gedeeltes enzovoort. De ondervrager wil opvattingen, opinies en gedachten van je weten. In dit onderzoek, vaak aangeduid als sociaal (sociaal = handelend over mens en/of maatschappij) onderzoek, wil de onderzoeker iets aan de weet komen.

Wonderlijk genoeg wordt het begrip ‘onderzoek’ in een handboek voor sociaal onderzoek zelden of nooit duidelijk omschreven. Vaak moet je zoeken naar een omschrijving. Als je wat zoekwerk verricht, kom je meestal wel omschrijvingen tegen. Hier volgen er enkele.

- Onderzoek is het doelbewust en methodisch zoeken naar nieuwe kennis, in de vorm van antwoorden op van tevoren gestelde vragen.
- Onderzoek is informatie verzamelen om antwoord te geven op een probleemstelling.
- Onderzoek is een productieproces ter voortbrenging van kennis die dient om antwoorden te geven op vragen.

Deze omschrijvingen en de eerdere beschrijvingen hebben één zaak duidelijk met elkaar gemeen. Ze maken duidelijk dat onderzoek een activiteit is, die erop gericht is iets aan de weet te komen.

Je doet onderzoek omdat:

- je iets niet weet;
- je nog niet voldoende weet over een bepaalde materie;
- je nog niet voldoende zeker bent over wat je weet.

Sociaal onderzoek heeft daarnaast nog een ander essentieel kenmerk, namelijk het methodisch werken.

Als je onderzoek doet, werk je niet zomaar volgens wat erop dat moment bij je opkomt - niet te hooi en te gras. In onderzoek werk je volgens een bepaald stramien. Onderzoek is, zo wordt vaak gesteld, een methodische of systematische activiteit. Het vaste stramien of systematisch werken houdt in dat je uitgaande van ‘de situatie van niet of onvoldoende weten’ dit kennisprobleem onderzoekbaar maakt door daarvoor een gepaste onderzoeksaanpak te ontwikkelen. Je gaat daarbij stap voor stap te werk.

Allereerst omschrijf en concretiseer je het kennisdoel en werk je duidelijk uit wat je weten wilt. Dat is de vraagstelling of probleemstelling. Je maakt een doortimmerd zoekplan - in onderzoeksvaktaal ‘onderzoeksontwerp’ - om de doelstelling en de onderzoeksvraag zo goed mogelijk te bereiken. Op basis van dit ontwerp verzamel je via daarvoor zelf bedachte manieren informatie om de gestelde kennisvraag te kunnen beantwoorden. Daarbij wordt steeds een beroep gedaan op je denkvermogen, je intuïtie en je creativiteit.

Samenvatting

Onderzoek is een zoekproces gebaseerd op denken, intuïtie en creativiteit, waarin op een systematische manier gegevens worden verkregen, gebruikt en geanalyseerd, met als doel kennis te verzamelen.

1.2 Praktijkgericht onderzoek

Het centrale onderwerp van dit boek is praktijkgericht onderzoek. In deze tak van onderzoek wordt specifieke kennis verzameld over een specifiek domein, met een specifiek oogmerk. Hier volgen eerst enkele kenmerken van praktijkgericht onderzoek.

- PO betreft vragen en problemen van beroepsbeoefenaren in gezondheidszorg en welzijn.
- PO is toegepast van aard.
- PO levert een bijdrage aan verbetering van de beroepspraktijk.

Onderzoek dat aan al deze kenmerken voldoet, wordt in dit boek praktijkgericht onderzoek genoemd. We zullen deze kenmerken nu nader toelichten.

PO betreft vragen en problemen uit de beroepspraktijk

De onderzoeksvragen waarop in PO antwoord wordt gezocht, vinden hun oorsprong in vragen en problemen die leven in de praktijk van de zorgende en helpende beroepen: problemen en vragen die te maken hebben met het beroepsmatig handelen van alledag. Dit kunnen problemen zijn rond de primaire (werk)processen van de zorg of hulpverlening, bijvoorbeeld rond een werkwijze of de resultaten.

Het kunnen ook vragen of problemen zijn rond de (doel)groep voor wie de zorg of hulp bestemd is, bijvoorbeeld rond de weerbaarheid van tienermoeders of de zorgbehoeften van hiv-patiënten.

Het onderzoek is toegepast

De onderzoeker vertaalt het probleem in een onderzoekbaar probleem. Hij maakt daarbij gebruik van kennisconcepten die hij ontleent aan zijn kennisbestand inzake onderzoek (bijv. kennis over vragenlijstconstructie en steekproeven) en het onderzoeksthema (bijv. kennis over de oudere mens). Daarmee gaat hij aan de slag om gegevens te verzamelen en te bewerken tot toepasbare en bruikbare kennis inzake het onderzochte probleem.

Toepasbare kennis is kennis die naar inhoud zowel als vorm op een praktisch niveau toepasbaar en bruikbaar is. Bruikbare kennis is kennis waarmee door de opdrachtgever iets gedaan kan worden aan de situatie die leidde tot de vraag om onderzoek. Het is kennis die praktisch hanteerbaar is, begrijpelijk en uitvoerbaar in de praktijksituatie. Dit onderscheidt PO van theoriegericht onderzoek.

Theoriegericht onderzoek is in zekere zin de tegenhanger van PO. Theoriegericht onderzoek (ook wel fundamenteel onderzoek of zuiver wetenschappelijk onderzoek genoemd) wil een bijdrage leveren aan de theorievorming op een aantal vakgebieden. Het wil iets toevoegen aan de theorievorming, bepaalde leemtes in de theorie aanvullen of bestaande theoretische inzichten toetsen of bijstellen. Het gaat bij theoriegericht onderzoek om kennis om de kennis.

Verbetering beroepspraktijk

Verbetering van de beroepspraktijk wil zeggen dat de uitkomsten van het onderzoek worden gebruikt om de situatie die leidde tot het onderzoek, te verbeteren of te veranderen. Er moet iets nieuws, iets beters komen in de plaats van de toestand waarin het probleem zich voordoet. De onderzoeker levert door onderzoek aanwijzingen om tot een nieuwe, betere situatie te komen.

Samenvatting

PO is een onderzoek dat uitgaat van vragen en problemen van beroepsbeoefenaren in zorg en welzijn. Het is gericht op het genereren van toepasbare, bruikbare kennis en heeft als doel om met die kennis de praktijk van welzijn en zorg te verbeteren.

1.3 Verschillende problemen en verschillende onderzoekstypes

Het beroepsmatig handelen in welzijn en zorg wordt methodisch veelal beschreven in een cyclische vorm. De hulpverlening, zorgverlening, ondersteuning of begeleiding wordt idealiter gezien als een cyclisch proces van diagnostiek, behandeling en evaluatie. Al naar gelang de achtergrond of discipline worden hierin verbijzonderingen gemaakt. Van Strien (1986) spreekt van een regulatieve cyclus van diagnose, plan (oplossing), ingreep en evaluatie. Anderen spreken van problemen, doelen en acties, of ze verbijzonderen de cyclus in meerdere fasen als: probleem(aanmelding), analyse, doelen, interventie en evaluatie.

In dit boek gaan we uit van een cyclisch agogisch proces in vier fasen. Idealiter vindt de hulpverlening, begeleiding of het consult plaats via deze methodische cyclus. De hier gehanteerde cyclus omvat vier fasen:

1. probleeminventarisatie en probleembepaling (aanmeldingsproblematiek, gediagnosticeerd probleem, gesignaleerde behoefte);
2. kiezen of ontwerpen van een oplossing (therapie, activiteit, zorg- of behandelplan);
3. uitvoeren van de gekozen oplossing (activiteit, handeling, behandeling);
4. evalueren van de handelingen (acties, beslissing, plan, maatregelen).

PO kan ondersteuning bieden bij handelingsproblemen of handelingsvragen in elk van deze fasen. Hier volgen twee voorbeelden.

- Fase 1 + 2: door bijvoorbeeld groepsobservatie van het spelgedrag van kinderen kan kennis verzameld worden inzake het probleem waarmee een cliënt is aangemeld, het probleem kan worden verdiept en opnieuw bepaald en er kan hiermee een bijdrage worden geleverd aan het maken van het behandelplan voor het desbetreffende kind.
- Fase 3 + 4: door evaluaties kan de uitvoering van de behandeling worden gevolgd en kan worden vastgesteld welke acties of middelen het in een medisch kindertehuis goed doen, welke niet en wat daarvoor een mogelijke verklaring is.

Op basis van de bijdrage van PO aan de verschillende fasen kan PO ook worden geordend. Afhankelijk van de handelingsfase waarin het te onderzoeken probleem of vraag zich bevindt, kun je vier typen van PO onderscheiden:

- inventariserend of diagnostisch onderzoek (fase probleeminventarisatie en -bepaling);
- ontwikkelingsgericht of ontwerponderzoek (fase kiezen/ontwerpen van oplossing/handeling);
- procesevaluatie (fase uitvoering van de handeling);
- effectevaluatie (fase evaluatie van het handelen).

In schema samengevat zien de handelingsfasen en de daaraan gelieerde typen PO eruit als figuur 1.1 (zie verderop).

We zullen nu de onderscheiden types PO nader toelichten.

Inventariserend onderzoek

Ieder handelen kent een begin- of uitgangssituatie. De situatie die ten grondslag ligt aan het (beoogde) handelen van de praktijkwerkers, is hier het voorwerp van onderzoek. Er is behoefte aan informatie over hoe deze situatie in elkaar zit of wat eraan gedaan kan worden. Dit type onderzoek omvat het in beeld brengen, inventariseren, beschrijven en analyseren van problemen in de uitgangssituatie.

De volgende vraagstellingen typeren inventariserend onderzoek:

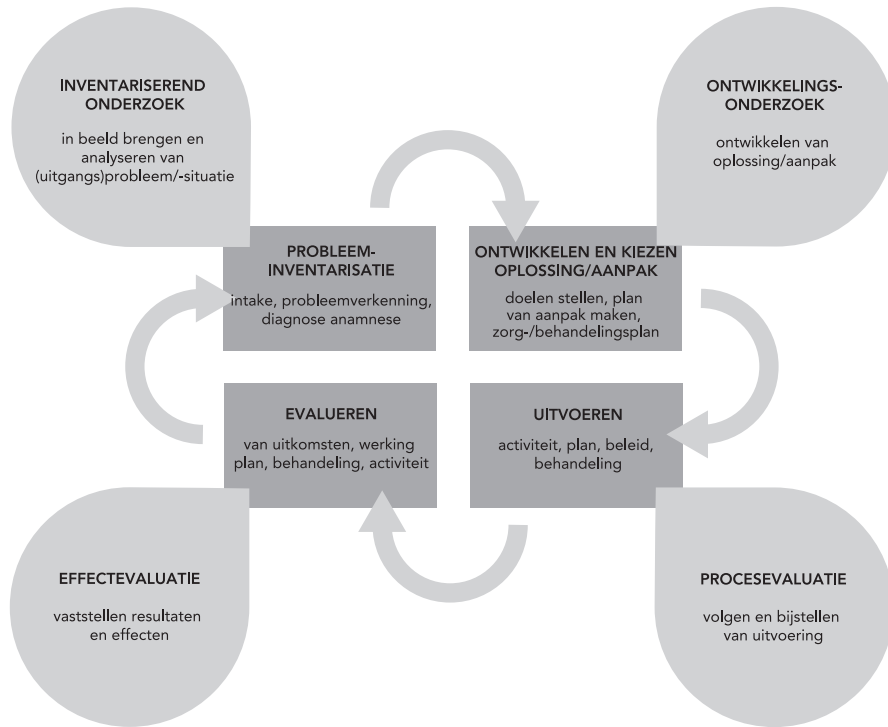
‘Wat zijn de oorzaken van het agressieve gedrag van jongeren’, ‘Wat zijn de behoeften aan bijscholing van de wijkverpleegkundigen?’, ‘Welke moeilijkheden doen zich voor bij de hulpverlening aan vrouwelijke vluchtelingen die slachtoffer zijn van seksueel geweld?’

Dit type onderzoek bestaat eigenlijk uit twee subtypen die als een tweeling vormen. Het ene subtype duiden we aan met de al genoemde naam ‘inventariserend onderzoek’, het andere subtype met de algemeen bekende naam ‘behoefteonderzoek’. Beide subtypen zijn gelieerd aan de fase van probleeminventarisatie en probleemdiagnose. Inventariserend onderzoek is meer algemeen van aard, behoefteonderzoek is wat specifiek van karakter en richt zich met name op behoeften, een speciaal soort inventariserend onderzoek dus.

We beschrijven ze hier als één type, bestaande uit twee subtypen. In hoofdstuk 12 en 13 worden ze als afzonderlijke types beschreven. Dit omdat behoefteonderzoek in vergelijking met het meer algemeen inventariserend onderzoek, bijzondere valkuilen kent.

Kenmerken van inventariserend of diagnostisch onderzoek zijn:

- het product dat nagestreefd wordt is een (probleem) inventarisatie, een probleembeschrijving, probleemanalyse;
- de functie van het onderzoek is primair inzicht geven in, om van daaruit meer onderbouwd en gericht te kunnen handelen of het probleem anders aan te pakken;
- onderzoeksproducten worden ná het onderzoek aan de praktijk overhandigd.

Figuur 1.1 Handelingscyclus en typen praktijkgericht onderzoek

Ontwerpergericht/ontwikkelingsgericht onderzoek

In de agogische handelingscyclus gaat het in deze fase om het maken of kiezen van een hulpverleningsplan, activiteit, of behandelplan. Op basis van intake, probleemanalyse en diagnostiek wordt een plan, oplossing, handelingsplan of interventie ontwikkeld. Het maken van zo'n plan is geen onderzoeksactiviteit. Toch kan onderzoek hieraan bijdragen.

Ontwerpergericht onderzoek of ontwikkelingsonderzoek is het zoeken naar:

- wat voor plan (activiteit, interventie, behandeling) er gemaakt moet worden;
- de eisen waaraan dat plan moet voldoen;
- alternatieven qua inhoud en werkwijzen die voor dit plan mogelijk zijn om via deze onderzoeksactiviteiten bij te dragen tot kiezen van een ontwerp en ontwikkelen van dit ontwerp (plan, activiteit, interventie, behandeling).

De vraag aan de onderzoeker is doorgaans: 'Kun je een methodiek (leidraad, kwaliteitssysteem, werkwijze, aanpak) ontwikkelen (maken, ontwerpen, construeren) waarmee wij doel X kunnen bereiken?'

Soms gaat het hier om het maken van een geheel nieuw ontwerp. Een nieuwe werkwijze of een protocol dat nog niet voorhanden is. Vaak gaat het om een bestaande werkwijze die moet worden verbeterd; de interventie (het beleid, de methodiek) moet worden bijgesteld.

Kenmerken van dit type onderzoek zijn:

- Het product dat nagestreefd wordt is een plan, aanpak, ontwerp, handleiding voor handelen.
- De functie van dit onderzoekstype is het aanreiken van leidraden of voorschriften voor het handelen.
- Onderzoeksproducten worden vaak al in de praktijk uitgetest tijdens het onderzoek.

Procesevaluatie, het in- of uitvoeren van het handelen

Het maken of bedenken van een plan van aanpak of ontwerp voor het handelen of een interventie is niet hetzelfde als het uitvoeren of realiseren ervan. Niet het plan op papier, maar de realisatie of de uitvoering van het plan is hier de centrale onderzoeksthematiek

In dit type PO wordt de feitelijke uitvoering van de oplossing, handeling of interventie gevolgd en er wordt feedback gegeven op de uitvoering.

De volgende vragen typeren dit onderzoek: 'Hoe is de invoering van het taakgerichte casework bij het AMW in Ulder verlopen?', 'Welke knelpunten doen zich voor in het antidrugsprogramma op het platteland van Brabant?' en 'Sluiten de werkvormen in het nieuwe programma aan bij de deelnemers?'

Kenmerken van dit type onderzoek zijn:

- Het product dat nagestreefd wordt is een beeld en beoordeling van de uitvoering van het handelen.
- De functie van dit onderzoekstype is het vaststellen of alles naar wens verloopt, of dat er bijstellingen gewenst zijn.
- Onderzoeksproducten worden tijdens en na het onderzoek gebruikt om de uitvoering bij te stellen.

Effectevaluatie, is het handelen geslaagd?

Dit is een momenteel veel gebruikt type onderzoek waarin de centrale vraag is: werkte de oplossing, de handeling, de interventie, het programma?

In dit onderzoekstype wil men weten wat de genomen maatregel of een uitgevoerde activiteit voor uitkomst of resultaat heeft.

Kenmerkend voor effectevaluatie is niet alleen het verzamelen van de gegevens inzake het resultaat, maar ook het beoordelen van de resultaten van het onderzoek als positief of negatief. De volgende vraagstellingen typeren effectevaluatie: 'Heeft het digitale buurtproject bijgedragen aan de cohesie in de buurt?', 'Heeft een gesprek voor de operatie een positief effect op de angstbeleving van de patiënt?' en 'Kunnen de deelnemers na de cursus Taakgericht casework deze methode adequaat gebruiken in de hulpverlening?'

We noemen hier een aantal kenmerken van dit type onderzoek.

- Het product dat nagestreefd wordt, is een oordeel over de waarde, de uitvoering en/of de resultaten van het handelen (maatregel, interventie enz.).
- De functie is keuzes maken, beslissingen nemen en standpunten (in)nemen inzake doorgaan, bijstellen of legitimatie van het handelen.
- Onderzoeksproducten leiden na het onderzoek tot bijstelling van het handelen in de praktijk.

1.4 Kennisproducten PO

Het woord kennisproduct werd in de vorige paragraaf al gebruikt. We zullen er hier een nadere invulling aangeven. We zagen al dat het in PO erom gaat bruikbare kennis in te zetten voor de verbetering van de praktijk van welzijn en zorg. We kunnen PO dan ook zien als een proces waarin kennis wordt geproduceerd. Anders geformuleerd: in PO worden kennisproducten ontwikkeld, en het kan dus ook worden gezien als een kennisproductieproces of, misschien nog beter, als een vorm van kennisintensieve ondersteuning bij het beroepsmatig handelen in welzijn en zorg.

Maar er is nog meer over te zeggen. Allereerst is PO een tweeledig kennisproductieproces. Tweeledig, want de PO-er produceert niet alleen nieuwe kennis, hij maakt bij deze kennisproductie zelf ook gebruik van kennis. Die kennis omvat:

- de kennis die hij ontleent aan zijn kennisbestand inzake het onderzoek (zijn knowhow op het gebied van onderzoek);
- kennis over het onderzoeksthema (de zgn. domeinkennis, bijvoorbeeld kennis over de oudere mens).

Deze kennis is in feite zijn uitrusting als onderzoeker. Met deze uitrusting produceert of genereert hij nieuwe kennis als antwoord op de onderzoeksvraag.

In PO gaat het om kennisproductie via kennistoepassing. Juist op dat punt verschilt PO van het dagelijkse werk van bijvoorbeeld de uitvoerende hulpverlener of de leidinggevende. In het dagelijks werk gaat het immers om een toepassing van kennis. En in de dagelijkse onderwijspraktijk gaat het om overbrengen van kennis of het op gang brengen van een proces van kennistoe-eigening.

Verschillende kennisproducten

Het in PO nagestreefde of gerealiseerde kennisproduct verschilt wat betreft de functie die het kan hebben. Je zou ook kunnen zeggen dat de verschijningsvorm en de gebruiksdoeleinden verschillen.

Enkele voorbeelden van de kennisproducten die PO kan produceren zijn: een schema van impliciet toegepaste competenties van hulpverleners, een handleiding voor hulpverlening aan vluchtelingen vrouwen die getroffen zijn door seksueel geweld, een oordeel over de effectiviteit van casemanagement, een beschrijving van de werkwijze in intercollegiale toetsing, een analyse van het dagelijks leven van Antilliaanse criminele jongeren in een stad.

Uit de opsomming blijkt dat gelet op gebruiksdoelen oftewel functie grofweg twee soorten kennis te onderscheiden zijn.

De eerste soort kennis omvat een aantal uitspraken over de onderzochte realiteit. In de meeste onderzoeken, waarvan we als burgers van de Nederlandse samenleving horen via de media, bijvoorbeeld een opiniepeiling naar de populariteit van het zittende kabinet, gaat het om dit soort kennis. De kennis die hier geleverd is, bevat uitspraken als ‘Zeventig procent van de Nederlanders vindt dat het huidige Kabinet het beter doet dan het vorige Kabinet’.

Het gaat hier om het weten, om inzicht krijgen: je wilt zaken weten, je wilt inzicht krijgen in de onderzochte materie, je wilt zaken begrijpen. Je wilt bijvoorbeeld weten welke hulpmiddelen worden gebruikt in de diagnosefase. Een ander voorbeeld is net al genoemd: je wilt inzicht hebben in het dagelijks leven van criminele Antilliaanse jongeren.

De eerste soort kennis wordt aangeduid als beschrijvende (descriptieve) kennis. Bij beschrijvende kennis gaat het om te weten hoe de onderzochte werkelijkheid eruitziet, hoe het in elkaar zit. Het kennisproduct is als het ware een foto van de onderzochte situatie. Het kennisproduct dat de onderzoeker aflevert, is bedoeld om de onderzochte werkelijkheid te begrijpen en te verklaren. Op grond van dit kennisproduct kan er in de toekomst, in het vervolg (hopelijk beter) gehandeld worden.

De tweede soort kennis is anders van aard. Ze omvat eveneens uitspraken, maar hier staat niet het weten centraal, maar het handelen. Het gaat om kennis om te kunnen handelen of in te grijpen in de onderzochte werkelijkheid (het doen, het interveniëren).

Of nog preciezer geformuleerd: kennis die een handelingsvermogen of handelingssystematiek beschrijft. Dit soort kennis wordt wel aangeduid als prescriptieve of normatieve kennis. Het betreft kennis die voorschriften of aanwijzingen geeft over hoe te handelen. Het gaat bij deze kennis om handelingskennis, oftewel ‘knowhow’. Andere aanduidingen zijn: maatregelkennis, handelingsrepertoire, verbeterstrategieën en handelingscompetenties.

In concreto kan het gaan om zaken als het leren maken van een leefbaarheidanalyse, het ontwikkelen van andere handelingen voor groepsbegeleiding, het ontwikkelen van een instrument voor intercollegiale toetsing.

Het ontwikkelde instrument voor intercollegiale toetsing, om bij dit voorbeeld te blijven, bevat aanwijzingen over wat er getoetst wordt en op welke manier dat in zijn werk gaat.

Met nog een ander voorbeeld zullen we dit onderscheid in soorten kennis duidelijk maken en deze paragraaf afsluiten (zie kader).

Cursusleiders bij een instelling voor basiseducatie merken dat de cursisten de laatste tijd niet erg gemotiveerd zijn. Dit probleem kan vertaald worden in de onderzoeksvraag ‘Welke factoren veroorzaken de dalende motivatie?’ of ‘Hoe kunnen we beter omgaan met de dalende motivatie?’

In het eerste geval gaat het om kennis om te weten, om te begrijpen hoe een situatie in elkaar zit. In het tweede geval is het een vraag over het hoe: hoe kunnen we anders, beter handelen inzake de dalende motivatie van onze cursisten? In dit geval gaat het om kennis

gericht op aanwijzingen voor het handelen, om het vergroten van het handelingsrepertoire van de cursusleiders. Onderzoek waarin deze vraag centraal staat, heeft als doel aanwijzingen te vinden om beter om te gaan met de dalende motivatie. Het zoeken, maken en uitproberen van de gemaakte aanwijzingen gebeurt tijdens het onderzoekstraject. Het verbeterde handelen (omgaan met de dalende motivatie) wordt in het onderzoek gerealiseerd. In de eerste vraag gaat het om de verklaring van het probleem, waaruit hoogstens indirect aanwijzingen zijn af te leiden over hoe te handelen.

Lokale kennis en praktijktheorie

Het kennisproduct van PO kan ook nog op een andere manier worden getypeerd. Kenmerkend voor PO is dat het kennisdoel niet ontleend is aan de wetenschap. PO is niet gericht op een bijdrage aan de theoretische wetenschappen. PO is niet theoriegericht, maar toepassingsgericht, zoals al even aan de orde is gekomen. Haar kennisverzameling is gericht op kennis van, in of voor de specifieke onderzochte situatie. PO is niet erop gericht om de kennis die verworven wordt te generaliseren naar andere situaties, maar om bruikbare kennis te leveren die juist voor of in de specifieke onderzochte situatie van belang is. Dit kennisdoel wordt aangeduid met het begrip 'lokale kennis'. Om die lokale kennis is het PO primair te doen.

Soms mikt PO op een groter bereik dan strikt lokale kennis. Het gaat dan om een kennisproduct in de vorm van met elkaar samenhangende beweringen over een deel van de sociale werkelijkheid, die ook in andere situaties dan de specifieke onderzochte situatie gebruikt kunnen worden. De kennis opgedaan in de onderhavige onderzoekssituatie (moet) elders kunnen worden gebruikt. In dit geval mikt PO op wat meestal 'praktijktheorie' wordt genoemd. In praktijktheorie gaat het om bovenlokale kennis in de vorm van een aantal vuistregels voor het handelen in een beperkt aantal situaties.

Het volgende voorbeeld kan dit illustreren.

Via een onderzoek bij enkele instellingen voor jeugdhulpverlening wordt een interculturaliserende methodiek ontwikkeld. Nadat daar enige tijd mee is gewerkt, wordt deze methodiek ook in een tweetal andere instellingen voor jeugdhulpverlening ingevoerd. Naarmate de werkwijze in meer instellingen wordt gebruikt en geëvalueerd, is er sprake van een groter bereik en daarmee van het ontwikkelen van praktijktheorie.

1.5 De (contract)partijen waarvoor de onderzoeker werkt

Bij PO zijn verschillende personen of groepen op de een of andere manier betrokken bij het probleem en het onderzoek. Het kan daarbij gaan om de volgende actoren:

- de initiatiefnemer of probleemaanbrenger: degene die het initiatief heeft genomen om het probleem of de vraag via onderzoek aan te pakken;
- de opdrachtgever: degene die de opdracht voor het onderzoek verstrekt en de contacten met de onderzoeker onderhoudt;
- de probleemverantwoordelijke: degene die uiteindelijk verantwoordelijk is voor het oplossen van het probleem;
- de financier: degene die gaat over het beschikbaar stellen van de financiële middelen;
- de probleemhebbers of probleemdragers: personen uit het probleemveld bij wie het probleem speelt of degenen die direct betrokken zijn bij het probleem en op wie de resultaten van het onderzoek betrekking hebben. Dit kunnen professionals zijn die binnen de organisatie werken, of leden van de doelgroep;
- de indirect betrokkenen: degenen die indirect belang hebben bij het onderzoek (bijvoorbeeld cliënten van professionals, belangengroepen als een vakbond);
- de onderzoeker: degene die het probleem geschikt maakt voor onderzoek en het onderzoek verricht. Deze kan van buiten de probleemcontext komen (de externe onderzoeker) of werkzaam zijn bij de organisatie waar het probleem speelt (de interne onderzoeker).

Lang niet altijd zijn bovenstaande actoren verschillende personen of groepen. Er zijn in PO verschillende combinaties mogelijk. De drie eerst genoemde rollen kunnen (zeker bij opdrachtonderzoek) gecombineerd zijn in één persoon, vaak aangeduid als 'klant'. Daarnaast wezen we bij de interne onderzoeker impliciet al op de combinatie van één of meerdere van de eerste vier rollen en de rol van onderzoeker.

Hoewel er verschillende combinaties kunnen zijn heb je bij PO altijd met deze partijen te maken. Gewoonlijk hebben de verschillende actoren verschillende belangen en verschillende machtsposities.

Het ontwerpen en uitvoeren van PO is dan ook meer dan informatie uitwisselen en onderhandelen tussen onderzoeker en betrokkenen. In feite is ook de rolverdeling tussen de betrokkenen aan de orde. Het gaat daarbij om de volgende zaken.

- Wie van de actoren bepaalt de vragen en de doelen van het onderzoek?
- Wie van de actoren draagt bij aan het ontwerpen en de uitvoering van het onderzoek en wat precies?

In PO kunnen deze zaken op verschillende manieren gestalte krijgen. Sommige onderzoekers sluiten aan bij de vragen en doelen van de probleemverantwoordelijke en beschouwen de probleemverantwoordelijke als klant. Andere onderzoekers kiezen in hun onderzoek nadrukkelijk partij voor de probleemhebbers en beschouwen deze als hun klant. Zij stellen zich in dienst van de probleemhebbers en proberen primair hun belang te dienen. De keuzes die de onderzoeker hier maakt, hebben vergaande consequenties voor het onderzoeksverloop en de bruikbaarheid van het onderzoeksmateriaal.

1.6 PO en kwaliteitscriteria

Via PO verzamel je kennis. In PO gaat het om kennis die jou of je opdrachtgever in staat stelt de gesignaleerde problemen die aanleiding waren voor je onderzoek, op te lossen.

Theoriegerichte of zuiver wetenschappelijke onderzoekers benadrukken dat de kennis die je in je onderzoek verzamelt geldig en betrouwbaar moet zijn. Populair geformuleerd: geldigheid en validiteit zijn voor deze onderzoekers kwaliteitscriteria. Zij proberen zoveel mogelijk te voldoen aan deze criteria of eisen.

Praktijkgerichte onderzoekers hebben ook met deze eisen te doen, moeten ook hun best doen om geldigheid en validiteit na te streven. Ze hebben echter een andere prioriteit. De belangrijkste kwaliteitseis aan PO is bruikbare kennis.

Bruikbare kennis is kennis die naar inhoud zowel als vorm op praktisch niveau toepasbaar en bruikbaar is - een essentieel kenmerk van PO. Maar bruikbare kennis ontstaat niet vanzelf. Wil PO bruikbare kennis opleveren, dan zal aan een aantal eisen moeten worden voldaan. Het betreft hier eisen inzake:

- afstemming op de praktijk;
- verbondenheid en aansluiting met de onderzochte praktijkproblematiek;
- de tijdsduur van het onderzoek;
- concrete bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten door de betrokkenen;
- begrijpelijke weergave van de onderzoeksresultaten.

We zullen deze eisen hier kort toelichten.

Afstemming op de praktijk

Hoewel op zeer veel manieren gewerkt kan worden in PO (zie hoofdstuk 2), stelt PO toch een paar basiseisen aan de onderzoeker.

Bruikbaar onderzoek vergt allereerst een nauwgezette afstemming van de onderzoeksvraagstelling op de wensen die leven in de praktijk bij de betrokkenen. Dit is het fundament. Het is de praktijk die uiteindelijk uitmaakt of het onderzoek bruikbaar is of niet. Alleen via een voortdurende nauwe samenwerking met mensen uit die praktijk is een goede afstemming te realiseren. In hoofdstuk 5 (Vraagstelling en doelstelling) volgt hiervan op praktisch niveau een verdere uitwerking.

Deze afstemming geldt ook voor de verdere fasen in het onderzoek, zoals bij de vormgeving van de onderzoeksaanpak. Wie gaan we onderzoeken en hoe gaan we dat doen? De onderzoeker maakt dit niet (alleen) uit. Hij is hierin dienstbaar en vanuit deze dienstbaarheid geeft hij deskundig advies inzake de inrichting van het onderzoek.

De laatste basiseis ligt in het verlengde van de zojuist genoemde eisen: de onderzoeker moet bereid zijn voortdurend te luisteren naar de opvattingen en wensen van de mensen in de praktijk.

Verbondenheid en aansluiting met de onderzochte praktijkproblematiek

Het vertrekpunt van PO dient gelegen te zijn in de alledaagse praktijk. Het onderzoek vindt zijn oorsprong in vragen en problemen die leven in de praktijk van welzijn en zorg. Niet in het referentiekader van een sociaal-wetenschappelijke of gezondheidswetenschappelijke theorie. Zo'n referentiekader staat vaak ver van die praktijk af. In het beste geval geeft het aandachtspunten voor het onderzoek. Meestal wordt er door het gebruik van dergelijke referentiekaders te veel nadruk gelegd op het via onderzoek nagaan of aan de weet komen of zo'n referentiekader klopt. Praktisch toepasbare kennis levert zo'n benadering meestal niet op. Daardoor staat het concrete nut voor de praktijk niet centraal.

Naast de keuze van het juiste vertrekpunt is het in PO belangrijk dat de onderzoeker vooraf al over domeinkennis beschikt van de onderzochte praktijkproblematiek. En dat hij zich vooraf grondig oriënteert op de te onderzoeken praktijkproblematiek (zie verder hoofdstuk 5). Mogelijk dat het onderzoekers met een hbo-achtergrond daarom meestal beter lukt om tot deze verbondenheid en aansluiting te komen dan academische onderzoekers.

De tijdsduur van het onderzoek

De tijdsduur betreft de doorlooptijd van het onderzoek. De tijd die het onderzoek vergt van start tot afsluiting. De tijdsduur moet passen binnen de tijdshorizon van de belanghebbenden. Het onderzoek moet niet zo lang duren, dat de resultaten als mosterd na de maaltijd komen. De resultaten moeten tijdig beschikbaar zijn. De looptijd moet kort zijn. In het algemeen geldt als stelregel voor PO dat de doorlooptijd niet meer dan een half jaar tot een jaar in beslag mag nemen. Er kunnen immers ook nog externe factoren zijn, waardoor PO achterhaald zou kunnen raken (denk aan bijvoorbeeld aan beleidswijzigingen van de overheid).

Concrete bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten

Concreet bruikbare kennis is kennis die onmiddellijk kan worden ingezet in de praktijk. Het onderzoek dient dus te leiden tot kennis die naar inhoud en vorm gebruikt kan worden door betrokkenen bij het probleem of de vraag waarvoor de assistentie van de onderzoeker is ingeroepen.

Dat betekent allereerst dat aangedragen onderzoeksresultaten informatief moeten zijn. Ze moeten voldoende informatie over de onderzochte werkelijkheid bevatten en goed zijn afgestemd op de informatiebehoefte van de opdrachtgever, klant of andere betrokkenen. Het gaat dus om relevante informatie.

In de tweede plaats moet de informatie de praktijk direct aangaan; geen abstracte en theoretische informatie, maar concrete en herkenbare informatie.

Het betekent in de derde plaats dat de aangedragen informatie hanteerbaar dient te zijn; ze moet in de onderzochte situatie kunnen worden toegepast. De door de onderzoeker aangedragen informatie moet een hulpmiddel zijn om de onderzochte situatie te begrijpen en om het praktisch handelen te veranderen.

Begrijpelijke weergave van de onderzoeksresultaten

Begrijpelijke weergave van de onderzoeksresultaten betekent dat rapportage en presentatie aansluiten bij de denkwereld van de gebruiker of klant. De resultaten moeten zo worden weergegeven dat ze aansprekend zijn en begrepen kunnen worden. Dit stelt didactische en taalkundige eisen aan de onderzoeker.

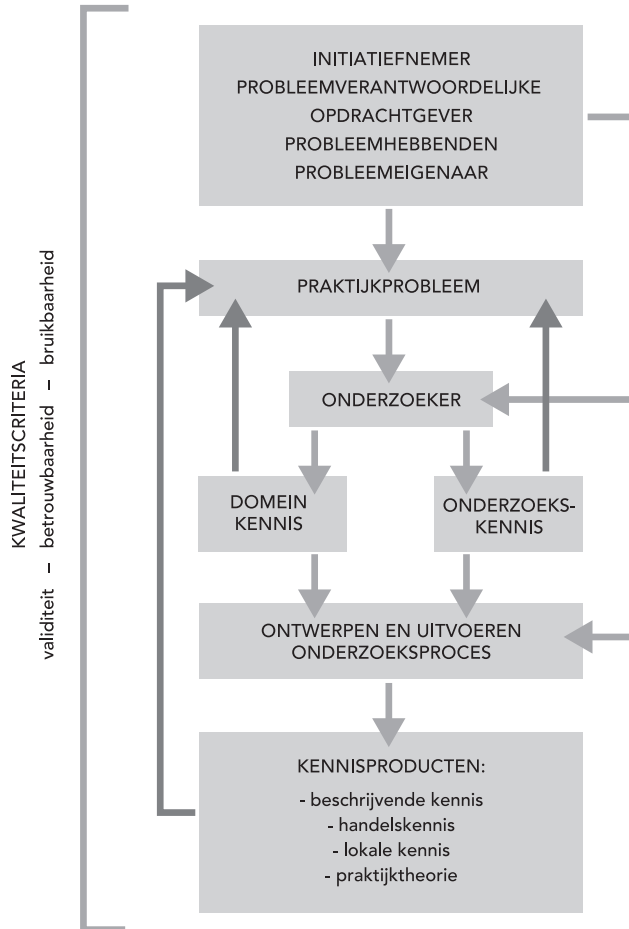
Bruikbaarheid, validiteit en betrouwbaarheid

Prioriteit nummer één voor PO is bruikbaarheid. Dat wil niet zeggen dat criteria als validiteit en betrouwbaarheid voor PO niet van belang zijn. Betrouwbaarheid en validiteit hebben allebei te maken met het vertrouwen dat gesteld kan worden in de onderzoeksresultaten. PO moet resultaten (kennis) opleveren die te vertrouwen is. De onderzoeker dient op een gedegen, eerlijke, controleerbare en inzichtelijke wijze te werken, zodat deugdelijke resultaten ontstaan. Er dienen zoveel mogelijk resultaten te zijn waar je van op aankant, met empirische referentie. In hoofdstuk 11 wordt aangegeven wat je kunt doen om validiteit en betrouwbaarheid te realiseren.

Naast bruikbaarheid zijn validiteit en betrouwbaarheid belangrijke richt- en verantwoordingspunten bij PO. Betrouwbaarheid en validiteit moeten daarbij niet als absolute criteria worden gebruikt, maar ‘naar de geest’ en functioneel. Naar de geest wil zeggen dat deze begrippen richtinggevend bedoeld zijn om de zekerheid waarmee uitspraken worden gedaan te maximaliseren. ‘Functioneel’ houdt in dat PO functioneel is ten opzichte van de doelen en de vraagstelling in het onderzoek.

Doorslaggevend bij PO is de bruikbaarheid. Als de resultaten bruikbaar zijn en de gebruiker van de onderzoeksresultaten daardoor meer gefundeerd kan handelen dan vóór het onderzoek, is de ratio van onderzoek eigenlijk al bereikt. Het is heel goed mogelijk te handelen op indicaties die niet helemaal honderd procent te vertrouwen zijn. En absolute zekerheid is in onze turbulente wereld sowieso een onmogelijke eis.

In het volgende schema vatten we de belangrijkste elementen van dit hoofdstuk samen.

Figuur 1.2 Praktijkgericht onderzoek: een schematische voorstelling

1.7 Opdrachten

Zoek in een onderzoeksrapport of in een vaktijdschrift een onderzoeksartikel, neem dit door en beantwoord dan de volgende vragen.

1. Gaat het in dit rapport om een praktijkgericht of fundamenteel onderzoek?
2. Waarom is dat zo? Onderbouw je standpunt.

3. In geval van een praktijkgericht onderzoek: welk type onderzoek is het? Onderbouw dit!
4. Welke kennisproducten worden er in dat rapport of artikel gepresenteerd?
5. Wat wordt er in het rapport of artikel vermeld inzake de bruikbaarheid?